

הייעור הביטחוני בישראל בשנות ה-50: מעיונות צבאי-אזרחי לשיתוף פעולה

יורם פריד וגדעון ביגר

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב

yoramfried1969@gmail.com

מבוא

פרי על שיתוף פעולה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני במהלך שנות ה-90 של המאה ה-20, בכל הקשור לקבלת החלטות בתחום המדיני, כשותפות בין שני גורמים שווים.³ בין הנושאים שדרכם ניתן לבחון את מערכת היחסים בין הצבא לגופים האזרחיים קיימת סוגיית הייעור הביטחוני בישראל. נושא זה עדיין לא נחקר לעומק, פרט למחקרה החלוצי של נורית קליאוט.⁴ המחקר המובא בזאת בוחן את סוגיית הייעור הביטחוני בשנות ה-50 כנגזרת של מערכת היחסים שבין צה"ל לגופי הייעור האזרחיים וכתוצאה משילובם של אינטרסים צבאיים ואזרחיים שונים בפעולת הייעור. במחקר זה, המבוסס על מקורות ארכיוניים צבאיים ואזרחיים, תוצג התפתחות תפיסת הייעור הביטחוני ויישומה בפועל. כמו כן, עולה השאלה מדוע מערכת יחסים זו, שאופיינה בתחילתה בעיונות, הפכה לשיתוף פעולה לאחר פירוקה של חוליית הצמחיה הצבאית בשנת 1953. לדעת הכותבים, סיבות כלכליות וארגוניות הביאו את גופי הייעור האזרחיים, מרצונם, לשתף פעולה עם צה"ל בכל הקשור לנטיעה ולאחזקה של יערות הביטחון בארץ.

מילות מפתח: ייעור ביטחוני, שנות ה-50, יחסי צבא-חברה, צה"ל, קק"ל.

היערות כאלמנט צבאי לאורך ההיסטוריה

לאורך ההיסטוריה היו היערות נכסים/מכשולים אסטרטגיים וטקטיים חשובים בזמן לחימה. הימצאותם של יערות השפיעה

בחברות דמוקרטיות קיים תמיד מתח בין גופים, ארגונים ומוסדות שונים על שליטה במשאביה השונים של המדינה. משאבים אלה יכולים להיות כלכליים, אנושיים, חברתיים ואף משאבי יוקרה והשפעה (שבתורם משפיעים גם על היכולת להשיג משאבים כלכליים). גם במערכת היחסים שבין הצבא לחברה מקומו של מתח זה לא נפקד. צבא, בשל היותו מופקד על ביטחון המדינה, מעוניין לקבל לרשותו כמה שיותר ממשאבי החברה והמדינה על מנת שיוכל להתמודד טוב יותר עם האיומים שסביבו. היות שמדובר במשאבים מוגבלים, הרי שבסופו של דבר הקצאה של משאב לגורם אחד תגרום לכך שגורם אחר יפסיד אותו.

מחקרים רבים, שבחנו את מערכת היחסים שבין הצבא לחברה האזרחית במדינת ישראל, לאורך השנים, הצביעו על מתח תמידי בין שני הגופים הללו, על מורכבות היחסים בינם ועל הניסיון, בעיקר של הגורמים הצבאיים, להגביר את השפעתם על הסקטור האזרחי ולהשיג השפעה רבה יותר על משאבים ויכולות.¹

אולם, לא תמיד ולא בכל נושא קיימת תחרות בין הצבא לבין המוסדות האזרחיים. במקרים מסוימים, ישנם גם שיתופי פעולה, כאשר השאלה העולה היא מדוע דווקא בנושאים אלה קיים שיתוף פעולה. מחקרים שונים, כגון אלה של ברוך קימרלינג ואורי בן אליעזר טענו, ששיתוף פעולה זה נובע ממיליטריזם ומדומיננטיות צבאית, הכופה על המערכת האזרחית שיתוף פעולה על פי תנאיה.² לעומתם, הצביע יורם

3 המיליטריזם הישראלי 1936-1956 (תל אביב: דביר, 1995).
Yoram Peri, "The Political-Military Complex: The IDF's Influence Over Policy Towards the Palestinians Since 1987", *Israel Affairs*, Vol. 11, No. 2 (April 2005), pp. 324-344
בהקשר זה של שיתוף פעולה במערכת היחסים שבין צבא לחברה ראו: David E. Albright, "Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations", *World Politics*, Vol. 32, No.2 (July 1980), pp. 553-576

4 נורית קליאוט, "ייעור למטרות ביטחון: היבטים גיאוגרפיים מרחביים", בתוך: יורם בר-גל, נורית קליאוט ואמציה פלד (עורכים), **מחקרים בארץ ישראל** (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2004), עמ' 205-219.

1 קיימים מחקרים רבים בתחום להלן מספר מייצגים: יהודה בן מאיר **קבלת החלטות בסוגיות הביטחון הלאומי: היבט ישראלי** (תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1987); עמירם אורן ורפי רגב **ארץ בחאקי: קרקע וביטחון בישראל** (ירושלים: כרמל, 2008); שי פלדמן "דברי מבוא" בתוך, רם ארו (עורך), **יחסי הדרג האזרחי והדרג הצבאי בישראל: קשרי גומלין ודרכי בקרה** (תל אביב, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, נובמבר 2003), עמ' 13-16; אורן ברק וגבריאל שפר "הרשת הביטחונית בישראל והשפעתה - גישה תיאורטית ואנליטית חדשה" בתוך גבריאל שפר, אורן ברק ועמירם אורן (עורכים), **צבא שיש לו מדינה** (ירושלים, כרמל, 2008), עמ' 16-44.

2 ברוך קימרלינג "מיליטריזם בחברה הישראלית" **תיאוריה וביקורת**, מס' 4 (1993), עמ' 123; אורי בן אליעזר **דרך הכוונות: היווצרותו של**

יצירת מסתור לרכב ולאנשים; ייעור מחנות, מתקנים ומשלטים לשם הסוואה ונטיעת מכשולים לרכב ולאנשים.⁹ את תפקידיהם הטקטיים של היערות חלקו בצה"ל לשני סוגים – חוסמים והגנתיים.¹⁰

חוסמים

1. הצבת מכשול נגד טנקים, נגד רכבים ונגד אנשים.
2. שלילת קווי הגישה של האויב ויכולתו לתפוס את השטח.

הגנתיים

1. הכשלת מלחמת בזק של האויב.
2. הטיית האויב לאזורי הריגה.
3. הקמת עמדות תצפית.
4. הסוואה של עמדות הגנה ומניעת תצפית אויב מהאוויר.
5. חיפוי עבור אזורי היערכות וכינוס.
6. בהגנה המרחבית – סגירת רצועות גבול ארוכות, גידור יישובים ומחנות.

על מנת שניתן יהיה למלא תפקידים אלה חילקו בצה"ל את המשימות השונות בין שני סוגים של נטיעות: (1) יערות; (2) גדרות של צברים. העיקרון האסטרטגי, שהנחה את מחלקת התכנון בצה"ל, היה שיש לנטוע יערות בתור מכשולים טבעיים בקווי הגישה האפשריים של האויב, במקום שבו אין מכשולים כאלה. כמו כן, בחלק מאזורי ההגנה, היערות אמורים היו לפעול כחיפוי לאזורי היערכות הכוחות של צה"ל לשם הגנה ולשם התחלת התקפות הנגד. גדרות הצברים אמורים היו להיות מוצבים לשם הגנת הגבולות נגד מסתננים וכן, בשילוב עם אזורי היערות, ליצור מחסומים נגד חיל הרגלים של האויב.¹¹

הנחיות אלו לא נותרו במגרשה של מחלקת התכנון בלבד. לאורך שנות ה-50 ניתן לראות עשייה רבה של הגופים הרלוונטיים בצה"ל (מחלקת המבצעים, חיל ההנדסה, הפיקודים המרחביים, פיקוד הגדנ"ע, ועוד) שפעלו בצורה

על האופן שבו נערכו קרבות ומלחמות. היערות שימשו מכשול להתקדמות, במיוחד של חיל פרשים וארטילריה, וכן שימשו מחסה ומסתור, במיוחד לחילות רגליים ולכוחות לא סדירים. היערות השפיעו גם על הדרך שבה חברות תפסו את המלחמה, התכוננו לה וניהלו אותה.⁵

מחקרים שונים, שהתפרסמו במהלך ומיד לאחר מלחמת העולם הראשונה, תיארו את היערות כאחד מחמשת סוגי הגבולות הטבעיים, "הטובים", שיכולים לספק הגנה טובה (השאר הם נהרות, הרים, מדבר וביצות), בעוד שהגבולות האחרים, גבולות לא טבעיים, שסומנו באופן מלאכותי, הוגדרו כגבולות "רעים" מבחינה צבאית-הגנתית. היות שכך, נטען, כי ללא יערות הצבא הצרפתי, שהיה נחות מהצבא הגרמני, לא היה יכול לעצור את הכוחות הגרמניים ולמעשה יערות "הארדנים" שווים לכמה גייסות של לוחמים.⁶

היערות שימשו גם כמסתור לכוחות נחותים במאבק מול כוחות עדיפים. השבטים הגאליים והגרמניים השתמשו ביערות הצפופים של צפון אירופה על מנת להתחבא ולארום לצבאות הרומיים. בתקופה המודרנית, ניתן לראות זאת בדרך לחימתם של הפרטיזנים מול הגרמנים במלחמת העולם השנייה ושל הווייטנאמים במלחמתם באמריקנים בשנות ה-60 של המאה ה-20.⁷

תפיסת הייעור הביטחוני של צה"ל

גורמי התכנון והמבצעים בצה"ל ראו בנושא הייעור את אחד הנושאים החשובים, בכל הנוגע לתכנון מערכי ההגנה של צה"ל, בגלל אורכם של גבולות המדינה, החסרים כל מכשול טבעי וכן בשל הניסיון של מלחמת העצמאות, שהראה, כי גם הגנתם של הביצורים החזקים ביותר אינה מובטחת נוכח עוצמת האש המתגברת. בשל כך, היערות נתפסו כמכשול אשר כוחות האויב יימנעו, ברוב המקרים, מלעבור בהם.⁸

מבחינה אופרטיבית כלל המונח "ייעור ביטחוני" את האלמנטים הבאים: חורשות בצדי הדרכים ובמרחבים לשם

7 McNeill, pp. 400. על החשיבה הצבאית בנאט"ו בדבר לוחמת גרילה Steven L. Canby, "Territorial Defense in למשל: Central Europe", *Armed Forces and Society*, Vol. 7, No. 1 (Fall 1980), pp. 54-58

8 רב סרן יוסף ארטרכט, מפקד מחוז הגליל, "פרוטוקול ישיבת תכנון", 21 ינואר 1950, ארכיון צה"ל (א"צ), 11-293/952; רב סרן ארתור הוק, ממ. ראש הלשכה לתכנון אסטרטגי, אל ראש אג"מ, "הערכת ההגנה המרחבית באמצעות מכשולים טבעיים", 16 מאי 1950, א"צ, 321-48/1961. קליאוט, עמ' 207.

9 רב סרן יהודה אפלבוים, בשם ראש מחלקת מבצעים, "ייעור ביטחוני-תיקון", 31 מאי 1953, א"צ, 63-11/1955.

10 רב סרן יהודה שחורי, הענף לתכנון אסטרטגי, "השימוש במכשולים טבעיים בתפקיד טקטי", 8 ספטמבר 1950, א"צ, 94-108/1952.

11 רב סרן יהודה שחורי, אל ראש אג"מ/תכנון, "תכנון אסטרטגי של יערות", 10 יוני 1950, א"צ, 27-1166/1951.

5 John Robert McNeill, "Woods and Warfare in World History", *Environmental History*, Vol. 9, No. 3 (July 2004), p. 399

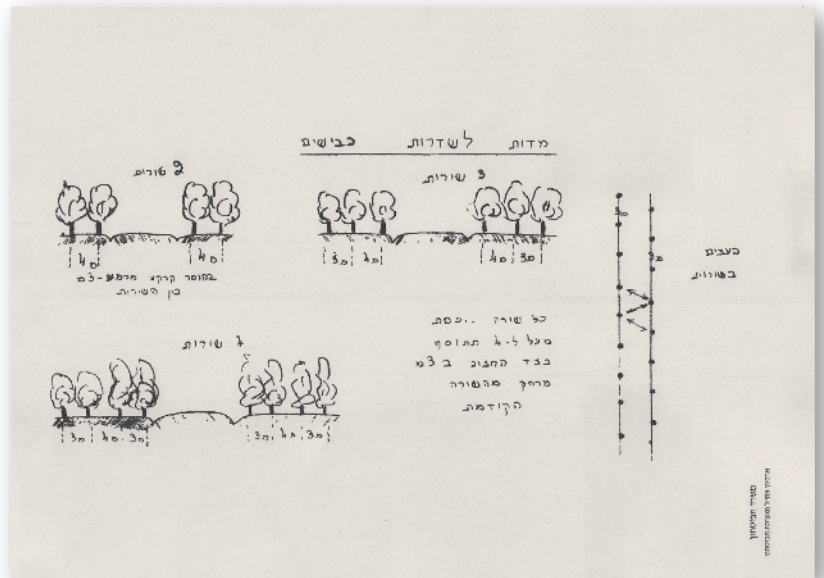
6 Hilaire Belloc, "The Geography of the War", *The Geographical Journal*, Vol. 45, No. 1 (January 1915), pp. 5-6; William H. Scheifley, "The Depleted Forests of France", *The North American Review*, Vol. 212 (September 1920), p. 378

נקודה מעניינת בסוגיה זו העלה Colin Gray ששאל האם יערות הארדנים, למשל, אכן מהווים מציאות גיאוגרפית פיסית בלתי עבירה או שלחלופין מדובר בתפיסה מיתית דמיונית הרואה ביערות אלו כבלתי עבירים לחילות משוריינים Colin S. Gray, "Inescapable לחילות משוריינים", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, No. 2-3 (June/September 1994), p. 161. זאת כיוון שבמהלך מלחמת העולם השנייה הצליחו הגרמנים, פעמיים, להעביר כוחות רבים במהירות דרך מעבר צר ביערות הארדנים ולהפתיע את הצרפתים ולאחר מכן את האמריקנים.

אווירית ובמידה רבה מאוד גם לתצפית מהקרקע. דבר זה עלול להעמיד את כוחותינו הלוחמים בנגב במצב קשה, אף בתנאים של שוויון כוחות, לא כל שכן שהמצב יהיה קשה לאור עדיפותו האווירית של האויב". הפיתרון, לדעת חברי הוועדה, הוא נטיעת אקליפטוסים בקנה מידה גדול לאורך הכבישים ובחורשות לצד הדרך.¹² בכל הקשור לייעור הביטחוני הועלו בצה"ל, לאורך השנים, דרישות לנטיעת מכשולי צבר סביב יישובים ומתקנים צבאיים,¹³ נטיעות להסוואה במחנות ובמתקנים צבאיים,¹⁴ נטיעות לחסימת צירי תנועה,¹⁵ נטיעת חורשות ביטחון¹⁶ ונטיעות הסוואה לאורך כבישים.¹⁷ כך, למשל, דרש מפקד חטיבה 16 לטעת בתוככי העיר ירושלים שדרות עצים אשר תוך זמן של שנתיים עד שלוש יוכלו להוות מסך יעיל בקטעים הבאים:

1. קטע הכביש הראשי בין המרכז המסחרי דרך מלון המלך דוד, תחנת הרכבת ובית הדפוס הממשלתי.
2. לאורך רחוב שמואל הנביא לשם יצירת מסתור וגישה נוחה מבית ישראל לעבר סנהדריה.
3. קטע הכביש בין שכונת ארנונה לרמת רחל.¹⁸

במקביל, דאגו במחלקת מבצעים לעגן את כל הדרישות הנ"ל ב"נוהל נטיעות ביטחון" ולעדכןו מדי כמה שנים. זאת, כדי להסדיר את הפעילות בתחום בין גופי הצבא השונים ובין הצבא לגופים האזרחיים ששולבו בפעילות זו.¹⁹

איור 1. ייעור לאורך כבישים. המקור: ארכיון צה"ל 133-756/1961
Fig. 1: Plans for tree planting along roads

נמרצת, בתוך צה"ל ומול גופי הייעור האזרחיים, על מנת למצות את הפוטנציאל הביטחוני מהיערות בכל ההיבטים שהוזכרו לעיל. בהקשר זה, ניתן להביא דברים שכתבה "הוועדה לחקר בעיית 'הקרחת' בנגב המערבי והדרומי-מערבי", שהורכבה מנציגי מחלקת תכנון, מבצעים, חיל אוויר ופיקוד דרום. הוועדה הגדירה את הבעיה במילים הבאות: "מישורי הנגב המערבי והדרומי-מערבי, החסרים כל צמחייה והמיושבים בצורה דלילה, חשופים כמעט לגמרי לתצפית

16 רב סרן אפרים בלוק, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל מר חיים בלס, "חורשות ביטחון", 1 ספטמבר 1951, א"צ, 124-642/1956; רב סרן שמואל קרן-גיל, קצין הגנה מרחבית פיקוד הדרום, אל אג"מ/מבצעים, "מיקום חורשות", 20 מאי 1951, א"צ, 93-1534/1952; י. נחמני מקל"ל, אל מזכירות משק נאות מדברי, "חורשות ביטחון", 13 אוקטובר 1958, א"צ, KKL9/437; נוח אלכסנדרוני, מנהל מחלקת המיפוי והמדידות בקק"ל, אל טוביה אשבל, מחלקת הייעור אזור הגליליים, "חורשות ביטחון בחולה", א"צ, מ, שם.

17 רב סרן ר. קולבסר, ראש מדור הסוואה במפקדת קצין הנדסה ראשי, אל אג"מ/מבצעים/ענף התיישבות, "נטיעות עצים לאורך כבישים", 27 אוגוסט 1954, א"צ, 22-9/1956; נחמיה ארגוב, מזכירו הצבאי של ראש הממשלה, אל יוסף ויץ, מנהל קק"ל, ללא כותרת, 10 מרץ 1952, א"צ, KKL5\20658. באיגרת מעלה נחמיה ארגוב את דרישת מערכת הביטחון לנטיעת עצים לאורך הכבישים לצורך הסתרה כאשר הדרישה היא לעצים הגדלים מהר ולגובה רב.

18 רב סרן אריה לנגר, קצין אג"מ, בשם מפקד ההגנה המרחבית בפיקוד המרכז, אל אג"מ/מבצעים, "ייעור ביטחוני בתחומי העיר ירושלים", אוגוסט 1954, א"צ, 124-642/1956. ראו בהקשר זה גם רב סרן שמעון אמיתי, בשם מ.מ. ראש מחלקת תכנון, אל ענף התיישבות, "הסוואה - כביש שער הגיא-ירושלים", 1 יולי 1956, א"צ, 94-756/1961.

19 רב סרן עמוס קינמון, בשם ראש מחלקת מבצעים, "נוהל נטיעות ביטחון", 25 מרץ 1952, א"צ, 383-488/1955; אלוף משנה מאיר עמית, ראש מחלקת מבצעים, "נוהל נטיעות ביטחון", 20 מאי 1954, א"צ, 124-642/1956; אלוף משנה עוזי נרקיס, ראש מחלקת מבצעים, "נוהל נטיעות ביטחון", 15 ינואר 1956, א"צ, 29-756/1961.

12 "סיכום עבודת הוועדה לחקר בעיית 'הקרחת' בנגב המערבי והדרומי-מערבי", ללא תאריך, א"צ, 3218-488/1955; רב סרן יצחק ערן, יו"ר הוועדה לחקר 'הקרחת', "זיכרון דברים משיבת הוועדה בעניין חקר 'הקרחת'. ישיבה מס' 3 מ-21.12.50", 24 דצמבר 1950, א"צ, שם. ראו גם "פרטיכל משיבת מועצת הייעור שהתקיימה ביום 31.12.52", ארכיון ציוני מרכזי (א"צ"מ), KKL5\20658.

13 סגן אלוף עקיבא עצמון, קצין הייעור הביטחוני, "מכשולי מגן לשדות תעופה", 8 פברואר 1951, א"צ, 33-137/1953; רב סרן אפרים בלוק, בשם ראש מחלקת מבצעים, "נטיעות מכשולים", 26 ינואר 1955, א"צ, 110-637/1956; סרן נוח ולפובסקי, קצין ייעור מפקדת פיקוד הגדנ"ע, אל מטכ"ל/אג"מ/מבצעים, "נטיעות צבר במחנה 645", 14 פברואר 1955, א"צ, שם; סרן א. דרייזון, בשם ראש מחלקת מבצעים, "שתילת צברים כאמצעי לאבטחת מתקנים", 2 ספטמבר 1958, א"צ, 29-756/1961.

14 סרן ש, ארנסט, בשם קצין בינוי חיל אוויר, אל מטכ"ל/אג"מ/מבצעים/ביטחון מרחבי, "נטיעות הסוואה לשדה התעופה חצור", 8 אוקטובר 1954, א"צ, 124-642/1956; רב סרן א. סירקוס, מפקדת חולית הצמחים במפקדת הגדנ"ע, אל מטכ"ל/אג"מ/מבצעים, "גמר עבודות הנטיעה במחנה קסטינה", 2 יולי 1951, א"צ, 93-1534/1952; סרן אברהם טמיר, מ.מ. קצין אג"מ פיקוד המרכז, אל אג"מ/מבצעים, "שדרות הסוואה", 24 ספטמבר 1951, א"צ, שם; רב סרן מ. דרי, בשם קצין הנדסה ראשי, אל מטכ"ל/אג"מ/מבצעים, "תכנית לנטיעות", 31 דצמבר 1951, א"צ, שם.

15 נח פלד, מפקח יערות הקק"ל באזור התיכון, אל קצין הנדסה ראשי, ללא כותרת, 11 יוני 1951, א"צ, 93-1534/1952.

פעילותה של חוליית הצמחייה בצה"ל

החשיבות הרבה שראו בצה"ל לנושא הייעור הביטחוני הביא להקמתה של "חוליית צמחייה". חוליה זו הייתה כפופה, פיקודית, למפקדת הגדנ"ע, אולם כל פעולותיה היו תוך התייעצות ותיאום עם מפקדת קצין הנדסה ראשי ותחת פיקוח ואכזונה של מחלקת מבצעים באג"מ, כחלק מהפיקוח על עבודות הביצורים וההגנה.²⁰ מעבר לכוח האדם שעבד בחוליה, היא הפעילה גם מספר משתלות במקומות שונים בארץ, שסיפקו את השתילים לצורך פעולות הייעור הביטחוני,²¹ והוגדרו לה מספר משימות.²²

1. הכנת שתילים

- א. הכנת שתילים, בעיקר שתילי אקליפטוס, במשתלות השונות הכפופות לחוליה.
- ב. עזרה בחומר ובתקציב לכוח אדם לבתי הספר העממיים להכנת שתילי אקליפטוס עבור החוליה.

2. נטיעה

- א. ביצוע נטיעות ביטחון בכבישים ובעורקי תחבורה.
- ב. ביצוע נטיעות להעלמת מפעלים חיוניים והחזקתן.
- ג. נטיעת חגורת מגן ביישובי הספר.
- ד. הדרכה, הנהלה ופיקוח על נטיעות ביטחוניות המבוצעות על ידי הנח"ל.
- ה. ניסיונות בנטיעת צבר כמכשולי גבול.

3. עבודות בערבה

- א. הרחבת המשתלות הניסיוניות בערבה על מנת לספק שתילים לנטיעות בערבה.

ב. המשך נטיעות לאורך הדרך לאילת וסביב מחנות העבודה.

4. מחקר

א. המשך המחקר על הגנת עץ האקליפטוס מפני מזיקים ומחלות, בשיתוף עם המחלקות המתאימות בתחנה הניסיונית ברחובות.²³

בחינת המסמכים העוסקים בפעילותה של החוליה מעלה עשייה רבה בכל התחומים שהוגדרו לעיל. כך, למשל, ניתן לציין נטיעות הסוואה במחנות (קסטינה, חצור, ג'וליס, עמוס, פילון, שדה התעופה רמת דוד, ועוד); הקצאת שתילים לנטיעות ביישובי הספר; נטיעות הסוואה לאורך כבישים (למשל, כביש עקרון-חולדה), חורשות בגליל המערבי ועוד.²⁴ סוגיה מרכזית, שעמדה בבסיס פעילותה של החוליה, ובסופו של דבר גם הביאה לפירוקה, הייתה סוגיית תקציב הפעלתה. המקורות הכספיים של חוליית הצמחייה הגיעו מתקציב צה"ל, ממשרד העבודה ומתקציב משרד החקלאות.²⁵ לצורך פעולות הנטיעה עצמן הסתייעה חוליית הצמחייה בהקצאת ימי עבודה של משרד העבודה, בעיקר באזורים שבהם שררה אבטלה גבוהה (למשל, בית שאן, בית ליד וקסטינה).²⁶ אולם, בעיקר עשו בצה"ל שימוש בתלמידי בתי הספר, שהגיעו לימי נטיעות במסגרת פעילות הגדנ"ע.²⁷ פעולה נוספת, שבוצעה על מנת לשפר את היכולות הכספיות של החוליה, הייתה מכירת שתילים לגורמים אזרחיים. לשם כך, גידלו במשתלות הצבאיות, בנוסף לשתילים שנועדו לייעור הביטחוני, גם עצי פרי ועצי נוי, שמכירתם כיסתה חלק חשוב מהחזקת המשתלות.²⁸

²⁰ דוח נטיעות העלמה במתקנים צבאיים", 10 ספטמבר 1951, א"צ, שם; רב סרן אברהם טמיר, מ.מ. קצין אג"מ פיקוד המרכז, אל אג"מ/מבצעים, "שדרות הסוואה", 24 ספטמבר 1951, א"צ, שם; סגן אלוף א. ציטלין, "העלמת מחנות צבאיים", 30 נובמבר 1951, א"צ, שם; סגן אלוף חיים בן דוד, אל הרמטכ"ל, "סיכום עבודת חוליית הצמחייה", 6 מרץ 1952, א"צ, 32-540/1955; סגן אלוף שניאור פלג, בשם ראש מחלקת מבצעים, "נטיעות ביטחון", 3 מאי 1950, א"צ, 63-7/1956.

²¹ סגן אלוף עקיבא עצמון, מפקד הגדנ"ע, "הצעת תקציב לחוליית הצמחייה", 31 אוגוסט 1951, א"צ, 327-220/1970.

²² סגן אלוף עקיבא עצמון, אל ראש מחלקת מבצעים, "תעסוקה בעבודות ייעור", 28 מרץ 1951, א"צ, 33-137/1953; רב סרן א. סירקוס, מפקדת חוליית הצמחייה, אל אג"מ/מבצעים, "ניצול ימי עבודה של משרד העבודה", 30 מאי 1951, א"צ, 93-1534/1952.

²³ רב סרן א. סירקוס, "דוח נטיעות העלמה במתקנים צבאיים", 10 ספטמבר 1951, א"צ, 93-1534/1952; רב סרן א. סירקוס, "תוכניות נטיעה-מתקנים צבאיים", 5 אוקטובר 1951, א"צ, שם; סגן אלוף עקיבא עצמון, אל ראש מחלקת מבצעים, "הפעלת נוער בתי הספר העממיים בעבודות ייעור", 27 מאי 1951, א"צ, שם.

²⁴ אלוף משנה עקיבא עצמון, אל ראש הממשלה דוד בן גוריון, ללא כותרת, 7 מרץ 1952, ארכיון בן גוריון (אב"ג), חטיבת ההתכתבויות, 1.3.52-31.3.52; אלוף משנה עקיבא עצמון, אל מטכ"ל/אג"מ, "חוליית הצמחייה הצבאית", 24 יולי 1952, א"צ, 13-7/1954.

²⁰ רב סרן א. ארן, ראש מדור ניהול באג"מ, אל אג"מ/מבצעים, "יחידת הצמחייה", 31 יולי 1950, א"צ, 94-108/1952; סגן אלוף עקיבא עצמון, קצין ייעור ביטחוני ומפקד הגדנ"ע, אל ראש מחלקת מבצעים, "נוהל תכנון וביצוע הסוואת מתקנים צבאיים על ידי צמחייה", 6 פברואר 1951, א"צ, 93-1534/1952. ראו גם קליאוט, עמ' 209-210.

²¹ סרן א. אורן, בשם ראש המחלקה לתפקידי מטה באג"מ, "ארגון חוליית הצמחים", 9 ספטמבר 1951, א"צ, 13-7/1954.

²² סגן אלוף עקיבא עצמון, מפקד הגדנ"ע, "הצעת תקציב לחוליית הצמחים", 31 אוגוסט 1950, א"צ, 327-220/1970; סגן אלוף יובל נאמן, מ.מ. ראש מחלקת מבצעים, "חוליית הצמחים", 28 נובמבר 1950, א"צ, 94-108/1952; עקיבא עצמון, אל לשכת הרמטכ"ל, "תשובות לקראת פגישה עם עורכי העיתונים בעניין פעולות הייעור של הצבא", יוני 1952, א"צ, 3-68/1955.

²³ עוד על פעולות המחקר של חוליית הצמחייה ראו: רב סרן עקיבא עצמון, בשם קצין הנדסה ראשי, אל סגן הרמטכ"ל, "זיכרון דברים מפגישה של רב סרן עקיבא עצמון ראש מחלקת תכנון מ.ק.ה.ר, עם ד"ר פרלברגר, מנהל המחלקה להגנת הצומח במשרד החקלאות מ-1.50.26, 7 פברואר 1950, א"צ, 27-1166/1951. על ניסויי האקלום של האקליפטוסים בארץ ראו בהרבה אצל יוסף ויץ, היער והייעור בישראל (רמת גן, מסדה, 1970), עמ' 457-467.

²⁴ רב סרן א. סירקוס, מפקד חוליית הצמחייה, "גמר עבודות הנטיעה במחנה קסטינה", 2 יולי 1951, א"צ, 93-1534/1952; רב סרן א. סירקוס,

בתקציבים אזרחיים ובשימוש בתלמידי בתי הספר במסגרת פעילותם בגדנ"ע. ללא סיוע זה, לא יכול היה צה"ל לממש את תפיסת הייעור הביטחוני, למרות פעילותה של החוליה. אולם, מעבר לכך, בשנים אלו נתקל צה"ל גם בקשיים רבים מול גורמי הייעור האזרחיים בכל הקשור לנטיעה ולהחזקה של היערות הביטחוניים.

שני גופי הייעור המרכזיים, שהיו אחראים על פעולות הייעור במדינת ישראל בשנים אלו, היו מחלקת הייעור הממשלתית והקרן הקימת לישראל. מבחינתם של גופים אלה, בבואם לאשר תכניות ייעור, השיקול הביטחוני היה רק שיקול אחד משורה של שיקולים, כמו: צורכי החקלאות, ההתיישבות, הביטחון וניצול כלכלי של מוצרי היער. הן קק"ל והן מחלקת הייעור הממשלתית הקפידו לעדכן את צה"ל בתכניות הנטיעה והייעור, העבירו מפות, התייעצו ובמקרים מסוימים אף פעלו על פי בקשות והנחיות הצבא.²⁹

שמעון בן-שמש מקק"ל הגדיר את מערכת היחסים במילים אלה: "אנו מוצאים לנכון להתייעץ אתכם כדי להתאים את עבודות הייעור, הנעשית בעיקר מתוך צרכים חקלאיים-התיישבותיים, גם לצרכים ביטחוניים".³⁰ כלומר, גישת גופי הייעור האזרחיים הייתה, שתכנית הייעור הארצית תתבסס קודם כל על הצרכים האזרחיים ובמידת האפשר גם על הצרכים הביטחוניים ולהעמיד את הצבא בפני עובדה מוגמרת.³¹

גישה זו, של גופי הייעור האזרחיים, עמדה בסתירה גמורה לעמדת גורמי התכנון והייעור בצה"ל, כפי שהביע זאת עקיבא עצמון: "הצבא הוא שצריך לקבל אינפורמציה על תכניות הייעור האזרחיות של הממשלה וקק"ל ולהתאימן לצורכי הביטחון".³² דברים דומים העלה גם יהושע (איזיק) אשל, מי שהיה ראש לשכת ההתיישבות (שהפכה לימים לענף התיישבות באג"מ). אשל הפנה את תשומת הלב לשורה של מפעלים כלכליים, הנבנים במדינה ללא כל פיקוח של הצבא ולעתים, על פי תפיסתו, "בסתירה משוועת לענייני הביטחון".

כך, למשל, בתכנון הייעור הביטחוני לשנים 1952-1953 הגדיר אלוף משנה עקיבא עצמון, קצין הייעור הביטחוני, את המשימות הבאות: נטיעת 25 חורשות באזור הדרום, כל אחת על שטח של 60-100 דונמים לאורך כבישי הנגב הצפוני; המשך נטיעות העלמה במתקני הצבא בארץ; נטיעת מכשולי צבר בעובי של 50-100 מ' למניעת הסתננויות לתוך מתקנים צבאיים. אלוף משנה עצמון העריך את עלות העבודה בכ-500 אלף לירות, סכום שהצבא לא יכול היה לעמוד בו. לכן, הציע להשתמש בתלמידי בתי הספר ובגדנ"עים וכן בתקציב שיעמיד לרשותם משרד העבודה עבור ימי עבודה.²⁹

חוליית הצמחייה פורקה ב-1 ביולי 1953 בשל מצוקה תקציבית.³⁰ קדמו לפירוקה חודשים ארוכים של דיוני תקציב ואף הוקמה ועדה מיוחדת לשם כך.³¹ הוועדה הציעה לבצע שורה של פיטורים וכן סגירה של חלק מהמשתלות.³² אולם, פעולות אלו לא היו מספיקות ולבסוף הוחלט על פירוק החוליה, חיסול המשתלות והעברת הטיפול בנטיעות ובחורשות לקרן הקימת.³³

עד פירוקה של חוליית הצמחייה יכול היה צה"ל לבצע נטיעות ביטחון במקומות שאותם מצא כמתאימים על פי קריטריונים ביטחוניים ועל פי סדר עדיפויות צבאי, בלי צורך להתחשב או להיות תלוי בגורמי הייעור האזרחיים. חשוב להדגיש, כי בשנים אלו צה"ל נעזר רבות בגופים האזרחיים, שנטעו אף הם יערות ביטחון (על כך להלן), אולם לא היה תלוי בהם. פירוק החוליה הביא את צה"ל למצב, שבו הפך להיות תלוי לחלוטין בגופי הייעור האזרחיים בכל הקשור לפעולות הייעור הביטחוני.

קשיים מול גורמי הייעור האזרחיים

כפי שצוין לעיל, גם בשנים שבהן פעלה חוליית הצמחייה נעזר צה"ל בגופי הייעור האזרחיים. דבר זה בא לידי ביטוי

יובל מאירי, אל אג"מ/מבצעים, "נטיעות", 15 אפריל 1951, א"צ, שם; מ. צ'ליק, מחלקת העבודות הציבוריות, אל סרן דב שטרן, אג"מ/תכנון, "נטיעות עצים בצידי הכבישים", 18 יוני 1952, א"צ, 383-488/1955; סרן דב שטרן, ענף לתכנון ביטחוני, אל משרד החקלאות/מנהל מחלקת היערות, "ייעור", 6 מרץ 1952, א"צ, שם; "סיכום התקציב המתוקן לייעור הנגב בתשי"ב", 26 אוקטובר 1951, אצ"מ, A246/244. מסמך זה נוקב במספרים הבאים: סה"כ ייעור ב-57 מקומות, 20,045 דונם, 380,220 לירות.

35 שמעון בן שמש, אל הרמטכ"ל, "תכנית ייעור בנגב הצפוני", 3 ספטמבר 1950, א"צ, 14-61/1952 + 94-108/1952.

36 ראו למשל: רב סרן אריה לנגר, קצין אג"מ הגנה מרחבית של פיקוד המרכז, אל אג"מ מבצעים, "נטיעת עצים באזור המשולש", 20 דצמבר 1951, א"צ, 93-1534/1952; סרן עמוס קינמון, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל קצין הייעור הביטחוני/מפקדת הגדנ"ע, "ייעור באזור המשולש", 4 ינואר 1952, א"צ, 383-488/1952.

37 סגן אלוף עקיבא עצמון, מפקד הגדנ"ע, "מפת נטיעות שדרות", 20 אוקטובר 1950, א"צ, 94-108/1952.

29 אלוף משנה עקיבא עצמון, אל ראש מחלקת מבצעים, "ייעור ביטחוני בשנת 1952/53", 16 דצמבר 1951, א"צ, 93-1534/1952.

30 ב. גלילי, מנהל מחלקת תקציבים במשרד הביטחון, אל אג"מ/תקציבים, "תקציב 1952/53-ייעור ביטחוני", 28 אוגוסט 1952, א"צ, 13-7/1954; י. כהן, מנהל מחלקת הביצוע במשרד הביטחון, אל אג"מ/מבצעים, "תקציב ייעור ביטחוני", 25 נובמבר 1952, א"צ, 328-220/1970.

31 אלוף משנה חיים בן דוד, עוזר ראש אג"מ, "חסכון בתקציב נטיעות-מינוי ועדה", 25 נובמבר 1952, א"צ, 13-7/1954.

32 רב סרן עמוס קינמון, יו"ר הוועדה, אל לשכת סגן הרמטכ"ל, "חסכון בתקציב נטיעות-דוח הוועדה", אוקטובר 1952, א"צ, שם.

33 רב סרן שלמה גזית, ראש מדור ניהול באג"מ, אל לשכת הרמטכ"ל, "פירוק חוליית הצמחייה", 24 מרץ 1953, א"צ, 63-7/1956; סגן אלוף שניאור פלג, אל ראש מחלקת מבצעים, "נטיעות ביטחון", 3 מאי 1953, א"צ, שם.

34 סגן משנה יובל מאירי, קצין הסוואה במפקדת קצין הנדסה של פיקוד הצפון, אל מפקדת הגדנ"ע/חוליית הצמחייה, "נטיעות על ידי הקק"ל לפי הנחיות הצבא", 17 מרץ 1951, א"צ, 93-1534/1952; סגן משנה

של עצים (למשל, בכביש גדרה-מסמיה) ובמקומות מסוימים, המרחק שבו ניטעו העצים ממרכז הכביש היה גדול מהמרחק שנקבע בהנחיות הצבא (למשל, לאורך כביש ניר עם-סעד-באר שבע). מצב זה גרם לעקיבא עצמון לטעון, כי נטיעה כזו מעמידה בסימן שאלה את ערך עבודתם מבחינה ביטחונית,⁴³ ושלא רק שמחלקת הייעור הממשלתית אינה נענית לתביעות הצבא, אלא אף עושה פעולות על מנת להכעיס ושעמיהוד גור, ראש המחלקה, מעכב בכוונה את קצב הנטיעות.⁴⁴

דוגמה נוספת לחוסר היכולת של צה"ל לכפות את עמדתו על גופי הייעור האזרחיים ולהפעיל עליהם לחץ על מנת שייעדפו את הייעור הביטחוני ניתן לראות בתקופה שבה פורקה חוליית הצמחייה. ב-26 באפריל 1953 כתב אלוף משנה מאיר עמית, ראש מחלקת מבצעים באג"מ, ליוסף ויץ, מנהל קק"ל, את הדברים הבאים: "בהמשך לשיחתנו בעל פה הנני חוזר ומביע בפניך את הצעתנו להעביר את הטיפול בנטיעות הקיימות במחנות הצבא ובמקומות אחרים, הנתונים לטיפול הצבא, לידי קק"ל.⁴⁵ כלומר, העובדה שצה"ל נאלץ לפרק את חוליית הצמחייה ולא היה יכול להמשיך לטעת בעצמו, לא חיבה את הגופים האזרחיים לקבל משימה זו על עצמם באופן אוטומטי. לצבא לא הייתה שום דרך לכפות זאת על הגופים האזרחיים והוא נאלץ לסמוך על רצונם הטוב. מעניין לראות, בהקשר זה, את נוסח המכתב שכתב הרמטכ"ל, מרדכי מקלף, לאחר שקק"ל נתנה את הסכמתה לכך: "אני שמח שקרן קימת **נאותה לקבל** מצה"ל את הטיפול בייעור שנעשה על ידינו בשנים האחרונות... אני מקווה שהקרן הקימת לישראל **תמצא את האמצעים** הנחוצים לבצע תכניות נטיעה לפי צרכינו"⁴⁶ (ההדגשה של הכותבים).

מעיימות לשיתוף פעולה

פרוקה של חוליית הצמחייה העמיד את צה"ל בפני עובדה, לפיה רק גופי הייעור האזרחיים יכלו להמשיך ולנטוע ולתחזק את יערות הביטחון. בניגוד לעיימותם שליוו את מערכת

אשל הוסיף וטען, שבפועל, הצבא הוא זה שצריך להתאים את עצמו לתכנונים האזרחיים ולא להיפך.³⁸

במקרה אחר העלה עקיבא עצמון את טענותיו כלפי הגופים האזרחיים בצורה חדה וברורה: "בכל מדינה נורמאלית היה תהליך נטיעת היערות ושדרות הביטחון מנוהל, לדעתי, לפי העקרונות הבאים: הצבא היה מביא את תביעותיו בפני משרד הביטחון, המביא את תביעות הביטחון בפני הממשלה, המחליטה על שלבי הביצוע. הממשלה מטילה את ביצוע התכניות המאושרות על מחלקת הייעור הממשלתית. אולם, במדינתנו, העניינים קצת שונים. למרבה 'השמחה' אין במדינתנו גוף אחד רשמי לייעור, אלא שניים (מחלקת הייעור הממשלתית וקרן קימת לישראל – הכותבים). אפשר היה להסיק, שמהירות ביצוע הייעור תהיה כפולה מאשר במדינות אחרות, אולם העובדות, כפי שהן קיימות עד היום, מוכיחות את ההיפך".³⁹

בשנים אלו, תחילת שנות ה-50, נוצרה, אם כן, מציאות שבה גופי הייעור האזרחיים בישראל לא חשו מחויבות להעדיף את דרישות הצבא בכל הקשור לפעולות הייעור. מציאות זו באה לידי ביטוי בקיצוץ חד-צדדי, ולפעמים גם ללא הודעה מוקדמת, של תקציבים המיועדים לייעור הביטחוני.⁴⁰ קיצוצים חד-צדדיים אלה של תקציב הייעור הכעיסו תמיד את הגורמים הרלוונטיים בצה"ל. באחד המקרים, דרש עקיבא עצמון מהרמטכ"ל לשלוח מכתב חריף לשר החקלאות ולתבוע, שבמסגרת התקציב הקיים יינטעו קודם כל נטיעות הביטחון ורק לאחר מכן, אם יישאר תקציב, יינטעו נטיעות חקלאיות.⁴¹ בפועל, מכתבו של סגן הרמטכ"ל לשר החקלאות היה מעודן יותר והשתמש במילים: "אבקשך לתת עדיפות לתכניות הייעור הביטחוני".⁴² נוסח המעיד, שוב, על חוסר היכולת של הצבא לכפות על הגופים האזרחיים את עמדותיו ורצונותיו.

היבט נוסף של מערכת יחסים זו ניתן לראות בעובדה, שגופי הייעור האזרחיים, לא פעם, התעלמו מהדרישות ומההנחיות של הצבא. דוגמה לכך היא בכל הקשור לנטיעות של עצים לאורך הכבישים. היו מקומות שבהם הייתה רק שורה אחת

אלוף עמנואל שחר, אל מר ציטרין, מהנד ראשי לכבישים במחלקת עבודות ציבוריות, "מרחק הנטיעה בכביש גדרה-מסמיה", 24 ינואר 1950, א"צ, שם; סגן א. סירקוס, קצין צמחייה ארצי, אל עקיבא עצמון, "דוח מנסיעתי לבאר שבע 2.2.50", א"צ, 6-1291/51; אלוף משנה עקיבא עצמון, אל מטכ"ל/אג"מ, "חוליית הצמחייה הצבאית", 24 ינואר 1952, א"צ, 13-7/1954.

44 עקיבא עצמון, בשם קצין הנדסה ראשי, אל הרמטכ"ל, "התעלמות משרד החקלאות מצורכי הביטחון בשטח הייעור", 7 פברואר 1950, א"צ, 27-1166/1951; עקיבא עצמון, אל הרמטכ"ל, "המשך התעלמות והפגיעה של המוסדות המייערים בתוכנית הייעור הצבאית", 16 פברואר 1950, א"צ, 6-1291/1951.

45 אלוף משנה מאיר עמית, ראש מחלקת מבצעים, אל יוסף ויץ, "העברת הטיפול בנטיעות הצבא לידי קק"ל", 26 אפריל 1953, א"צ, 63-7/1956.

46 רב אלוף מרדכי מקלף, אל יוסף ויץ, ללא כותרת, 9 יוני 1953, א"צ, שם.

38 סגן אלוף יהושע אשל, אל ראש אג"מ/מבצעים, "פיקוח על קיבוע ומיקום של אובייקטים כלכליים ויישובים חשובים", 2 ינואר 1950, א"צ, 130-756/1961.

39 אלוף משנה עקיבא עצמון, אל מטכ"ל/אג"מ. "חוליית הצמחייה הצבאית", 24 יולי 1952, א"צ, 13-7/1954.

40 עמיהוד גור, ראש מחלקת היערות, אל משרד הביטחון, ללא כותרת, 7 אוגוסט 1952, א"צ, 328-220/1970; אלוף משנה עקיבא עצמון, אל ראש הממשלה דוד בן גוריון, ללא כותרת, 7 מרץ 1952, אב"ג, חטיבת ההתכתבויות 31.3.52-1.3.52.

41 סגן אלוף עקיבא עצמון, אל הרמטכ"ל, "עבודות הייעור של משרד החקלאות", 11 דצמבר 1950, א"צ, 94-108/1952.

42 אלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל, אל שר החקלאות, "ייעור ביטחוני", 17 דצמבר 1950, א"צ, שם.

43 סגן אלוף עמנואל שחר, קצין הנדסה ראשי, אל קק"ל, "כביש צפוני מניר עם-סעד-באר שבע", 24 ינואר 1950, א"צ, 27-1166/1951; סגן

לבדוק את האפשרות להעברת האחריות על הייעור הביטחוני לגופים אלה. בהסכם שגובש התחייבו הגופים האזרחיים לבצע את כל נטיעות הביטחון ובתמורה קיבלו את הזכות לניצול היערות הביטחוניים מבחינה כלכלית.⁵¹ מאחר שהיה מדובר בעסק כלכלי-רווחי, חברות אזרחיות נוספות ביקשו לפעול מול צה"ל בנושא הייעור הביטחוני. כך, למשל, במהלך 1958, נחתמו הסכמים בין צה"ל לבין חברת "מטעי האומה", שבה החל לעבוד עקיבא עצמון לאחר שחרורו מצה"ל (להזכיר, כי הלה שירת כקצין הייעור המטכ"לי ומפקד הגדנ"ע, האחראי על משתלות צה"ל). לפי הסכמים אלה, חברת "מטעי האומה" תיטע יערות ביטחון בשטחים שבידי צה"ל ותהיה זכאית גם לנצל נטיעות אלו מבחינה כלכלית.⁵²

הסדרת הבעלות על הקרקעות לטובת הייעור הביטחוני

על מנת שגופי הייעור האזרחיים יוכלו ליהנות מהפירות הכלכליים של הייעור הביטחוני היה צורך להסדיר את סוגיית הבעלות על השטחים שבהם ניטעו יערות וחורשות הביטחון. ההסכם בין צה"ל לבין הגופים המייערים העביר את האחריות לגופים אלה בכל הקשור לייעור הביטחוני בשטחים השייכים למערכת הביטחון וכן בשטחים שאינם בחזקת מערכת הביטחון, אולם אג"מ/מבצעים היה מעוניין ליערם.⁵³ כך, למשל, בהסכם שבין צה"ל לקק"ל נכתב: "נטיעות הביטחון תיחשבה לרכושו של קק"ל והצבא לא יוכל לעשות בהן שימוש, אלא בהסכם קק"ל".⁵⁴ בכל הקשור לקרקעות, שהיו בחזקת מערכת הביטחון, המצב היה פשוט יחסית, כיוון שעל קרקעות אלו יכול היה צה"ל לפעול כרצונו. לקראת סוף שנות ה-50 התעוררה בעיה משפטית. קרקעות אלו לא היו שייכות לצה"ל, אלא למשרד הביטחון, והאחרון לא ראה בעין יפה את ההסכמים שצה"ל

היחסים הזו בתחילת שנות ה-50, דווקא מנקודה זו ואילך החל שיתוף פעולה בין צה"ל לבין גופים אלה. השאלה הנשאלת, כמובן, היא מהם האינטרסים והשיקולים שהביאו את שני הצדדים להעדיף שיתוף פעולה. התשובה נעוצה בעובדה, שמחר מאוד הובן לשני הצדדים, כי שיתוף פעולה – ביניהם טומן בחובו יתרונות רבים עבורם וכי הוא למעשה – win-win situation.

מבחינת צה"ל, שיתוף פעולה זה היה מהלך ברור. לצה"ל לא הייתה כעת ברירה והוא נאלץ לסמוך על גופי הייעור האזרחיים. הנקודה המעניינת יותר היא – מדוע הגופים האזרחיים, ובעיקר קק"ל, העדיפו לשתף פעולה עם צה"ל ולהעמיד את עצמן לרשותו.⁴⁷ התשובה לכך, כפי שיפורט להלן, היא, ששיתוף פעולה זה בתחום הייעור הביטחוני טמן בחובו יתרונות כלכליים וארגוניים משמעותיים, שגופים אלה לא רצו להפסיד.

ניצול כלכלי של הייעור הביטחוני

בקרע הניתנת לייעור ביטחוני, מעבר לערכה הביטחוני, ניתן להשתמש גם לצרכים כלכליים, בעיקר מכירתה וממכירה של העצים. לעץ שימושים רבים בתעשייה ובמסחר וכן, אם מדובר בעצי פרי, גם ממכירה של פירות אלה.⁴⁸ לאורך השנים, קק"ל השתדלה לנצל את מוצרי היער על מנת לשפר את מצבה הכלכלי.⁴⁹ יוסף ויץ העריך, כי תפוקת העץ מכלל יערות קק"ל תהיה בשנת 1960 בין 12–15 אלף טון, שערכם 300–400 אלף לירות. עד 1965 העריך ויץ, שערך התפוקה יעלה למיליון לירות ושבעשר השנים הבאות (עד 1970) יגיע ל-13 מיליון לירות.⁵⁰

במהלך שנת 1953, עם ההחלטה על פירוק חוליית הצמחייה, החל דין ודברים עם המוסדות המייערים כדי

מבצעים, "ייעור ביטחוני", 19 אוקטובר 1959, א"צ, 128-36/1967. היות ומדובר היה ביערות ביטחוניים ובחורשות בתוך מתקנים צבאיים דרש צה"ל לאשר את הגורמים שיקבלו רישיונות לבצע כריתה ועבודה ביערות אלו. אלוף משנה מאיר עמית, ראש מחלקת מבצעים, "נוהל נטיעות ביטחון", 20 מאי 1954, א"צ, 124-642/1956; רב סרן אפרים בלון, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל מנהל המחלקה לייעור ממשלתי, "כריתת חורשות-רישיונות", 23 אוקטובר 1955, א"צ, 133-756/1961; רב סרן אפרים בלון, אל מר רביצקי, מ.מ. מנהל האגף לייעור ממשלתי, "כריתת חורשות-נוהל מתן רישיונות", 27 נובמבר 1955, א"צ, שם.

52 יצחק קרין, מנכ"ל מחלקת המשק באגף הבינוי והמשק במשרד הביטחון, "סיכום ישיבה בקשר למסירת שטח מטווה עכו לייעור על חשבון חברת 'מטעי האומה'", 24 אוקטובר 1958, א"צ, 29-756/1961; בהמשך קיבלה חברת 'מטעי האומה' אחריות גם על חורשות במחנה חולדה, מחנה 21, מחנה 80, שטח במטווה ראשון לציון, שטח במטווה בה"ד 3. קלמן רוני, בשם מנהל מחלקת בינוי ומשק במשרד הביטחון, אל היועץ המשפטי למשרד הביטחון, "הסכם עם קק"ל לגבי ייעור בשטחי מערכת הביטחון", 12 נובמבר 1959, א"צ, 574-2230/1997.

53 יוסף ויץ, אל ר. אלוני, המחלקה לקרקעות במשרד החקלאות, "חורשות ביטחון", 14 פברואר 1955, א"צ, KKL5\22325.

54 "הסכם בין קק"ל לצה"ל", א"צ, KKL5\22325.

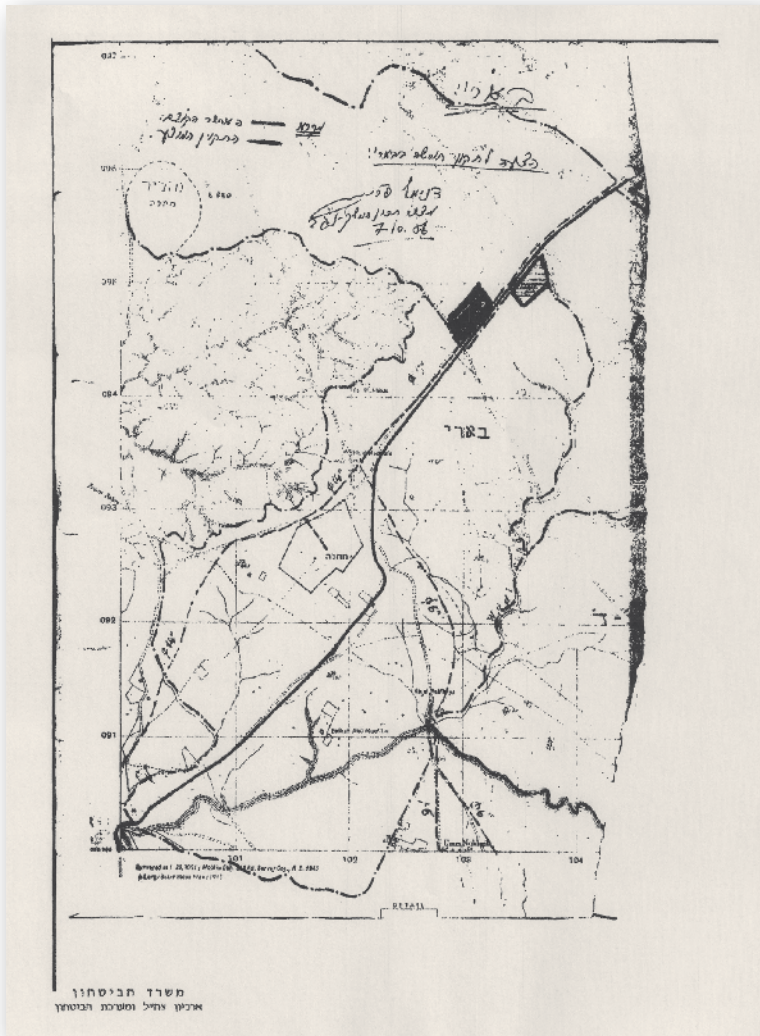
47 כך למשל פרטו בקק"ל את המקומות ומספר העצים של נטיעות הביטחון לשנת 1954 באזור הדרום והצפון. סה"כ נקבו במספר של 15 אתרים וסה"כ 221,800 עצים. "המקומות ומספר העצים של נטיעות הביטחון", ללא כותב, נמען או תאריך. נכתב במהלך 1954, א"צ, M, KKL5\22325. במקביל הציג צה"ל את דרישותיו: "10 חורשות ביטחון בדרום ו-5 חורשות ביטחון בצפון, כל אחת על שטח של 100-200 דונם, מדי שנה במשך 5 השנים הבאות". שרון ויץ, משרד המיפוי והייעור בקק"ל, אל אגף הקרקעות, "חורשות ביטחון", 11 פברואר 1955, א"צ, שם.

48 ראו בהרחבה אצל ויץ, היער והייעור בישראל, עמ' 530-544.

49 א. פלביץ, משרד המיפוי והייעור בקק"ל, אל מחלקת הייעור, "חשבון ההכנסה מיערותינו במזומנים בחודש דצמבר 1952", 6 ינואר 1953, א"צ, M, KKL5\20658; שרון ויץ, אל מרדכי כהן, "רכישת עצים", 23 מרץ 1952, א"צ, שם; שמעון בן שמש, אל חברת 'רסקו', "קניית עצים מיערות הקק"ל", 11 מרץ 1953, א"צ, שם.

50 יוסף ויץ, אל לשכת שר החקלאות, "על הייעור בישראל", 17 אוקטובר 1960, א"צ, M, A.246\827. ראו גם, י. ענתבי ממנהל פיתוח הקרקע בקק"ל, אל יוסף ויץ, "הכנסות שונות ביעור", 29 אוקטובר 1968, א"צ, שם.

51 סגן אלוף אהרון חרסינה, ראש ענף התיישבות, אל ראש מחלקת

איור 2. מפת ייעור ביטחוני באזור בארי. המקור: ארכיון צה"ל 94-756/1961
Fig. 2: A proposal to re-locate a security forest near Kibbutz Be'eri

כאשר הקרקעות היו בבעלות המדינה פעל צה"ל מול הגופים הממשלתיים הרלוונטיים בעניין. כך, למשל, הסכים מנהל המחלקה לקרקעות במשרד הפיתוח להחכיר קרקעות למשרד הביטחון לטובת נטיעת חורשות ביטחון.⁶¹ אפשרות נוספת,

ביטחוני", 24 אוגוסט 1959, אצ"מ, שם.
 58 מחלקת הייעור של קק"ל, אל סגן אלוף אהרון חרסינה, "חורשות ביטחון בתענכים", 13 דצמבר 1955, אצ"מ, 94-756/1961. ראו גם, שרון ויץ, אל אלוף אבידר, ראש אג"מ, "תזכיר על עבודות הקק"ל בחורשות הביטחון", 29 דצמבר 1954, אצ"מ, KKL5\22325.
 59 רב סרן אריה בלוך, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל קציני אג"מ הפיקודיים, "חורשות ביטחון", 30 אוקטובר 1955, אצ"מ, 71-644/1956.
 60 סגן אלוף אהרון חרסינה, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל משרד החקלאות/מנהל מחלקת הקרקעות - מר אלוני, "איתור שטחים המיועדים לייעור ביטחוני", אוקטובר 1955, אצ"מ, 133-756/1961.
 61 ר. אלוני, מנהל המחלקה לקרקעות, אל סגן אלוף חרסינה, "חורשות ביטחון", 8 נובמבר 1955, אצ"מ, 94-756/1961; במקרים אחרים הוגשה פנייה לאגף מקרקעי המדינה על מנת שיקצה את הקרקע המיועדת לייעור ביטחוני. יצחק קרין, מנהל מחלקת המשק במשרד הביטחון, "סיכום ישיבה בקשר למסירת שטח מטווח עכו לייעור על ידי חברת 'מטעי האומה'", 24 אוקטובר 1958, אצ"מ, 29-756/1961.

חתם עם הגופים האזרחיים בשטחים שבחזקתו. לאחר דין דברים בין משרד הביטחון, צה"ל וקק"ל הוחלט, במשרד הביטחון, שצה"ל יהיה הגורם המקצועי המכווין את הגורמים האזרחיים, אולם חוזי העבודה ייחתמו מול משרד הביטחון.⁵⁵ ההיבט המורכב יותר היה באותם שטחים שלא היו בחזקת משרד הביטחון או הגופים המייערים. גופים אלה היו מוכנים להרחיב את שטחי החורשות הקיימות ואף לטעת חורשות חדשות, בהתאם לדרישות צה"ל, רק אם צה"ל ישיג את הבעלות על שטחים אלה.⁵⁶ כלומר, אם צה"ל מעוניין בחורשות לצרכיו הביטחוניים, עליו להסדיר תחילה את סוגיית הבעלות על הקרקע כתנאי לתחילת עבודות הייעור (זאת, כמובן, גם כדי שהגופים האזרחיים יוכלו ליהנות מהפירות הכלכליים של הייעור הביטחוני ולא בעלי הקרקע).⁵⁷ כפי שטענו גורמים במחלקת הייעור של קק"ל: "בהזדמנות זו הנני להזכירך, שבפגישתנו האחרונה סוכם שעל קק"ל לקבל את השטחים לנטיעת חורשות הביטחון ללא כל ערעור וללא כל חיכוכים וסכסוכים עם בעלי הקרקע או אלו הטוענים לבעלות עליהם".⁵⁸

צה"ל לא יכול היה להשתלט על שטחים או להפקיעם כראות עיניו. בכל מקרה ומקרה נאלץ צה"ל לפנות אל בעלי הקרקע על מנת לדון איתם באפשרות של הסבת הקרקע לחורשה ביטחונית. בשל כך, היה ברור לגורמים הרלוונטיים בצה"ל, שיייתכנו קשיים בהשגת הקרקעות ואף ייתכנו שינויים בגודל החורשות או במיקומן, זאת בהתאם לתוצאות המשא ומתן בין צה"ל לבין בעלי הקרקע.⁵⁹ נקודה מעניינת היא, שבצה"ל העדיפו לא לחפש הסדר חוקי-משפטי לסוגיית הקרקעות המיועדות לחורשות ביטחון, אלא העדיפו להגיע להסדרים "מתקבלים על הדעת, שיאפשרו המשך ביצוע נטיעת חורשות הביטחון".⁶⁰ זאת, ככל הנראה, מתוך חשש שהסדרה חוקית תכבול את ידי צה"ל ותקשה עליו להשיג קרקעות אלו. בצה"ל פעלו בשיטות שונות ומגוונות על מנת להסדיר את סוגיית זכויות השימוש בקרקע לטובת חורשות הביטחון.

55 סגן אלוף אהרון חרסינה, אל ראש מחלקת מבצעים, "ייעור ביטחוני", 19 אוקטובר 1959, אצ"מ, 128-36/1967; אלוף משנה יצחק אלמוג, ראש אגף בינוי ומשק במשרד הביטחון, אל מ.מ. מנכ"ל משרד הביטחון, "הסכם עם קק"ל לייעור בשטחי מערכת הביטחון", 28 אוקטובר 1959, אצ"מ, 547-2230/1997; קלמן רונן, בשם ראש מחלקת בינוי ומשק במשרד הביטחון, אל מטכ"ל/אג"מ/מבצעים, "נוהל טיפול בנושא ייעור-הצעה", 22 ינואר 1960, אצ"מ, 128-36/1967.

56 סגן אלוף אהרון חרסינה, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל מנהל המחלקה לייעור, "סיכום פגישה", 28 אוקטובר 1955, אצ"מ, 94-756/1961.

57 טוביה אשבל, אגף הקרקעות ופיתוח בקק"ל, אל יעקב נעים, ענף התיישבות, "חורשות ביטחון בחולה. נטיעות תש"כ", 26 מאי 1959, אצ"מ, KKL9\437. במכתב זה טען טוביה אשבל כי "החורשות הבאות לא נטעו מפני שהקרקע לא פונתה והועמדה לרשותנו". ראו גם טוביה אשבל, אל נוח אלכסנדרובסקי, מחלקת המיפוי והמדירות, "ייעור ביטחוני 59/60", 19 אוגוסט 1959, אצ"מ, KKL9\437; מ. גרינברג, משרד הגליל של קק"ל, אל נוח אלכסנדרובסקי, "דרישות לייעור

מוחגה מחלקת הייעור הממשלתית בתוך מחלקת הייעור של קק"ל). במשך שנות ה-50 פעלה קק"ל לביסוס הדומיננטיות שלה בתחום הייעור וזאת תוך ניסיון לדחוק את מחלקת הייעור הממשלתית, מה שהביא ולעומתים בין שני הגופים. על פי חלוקת העבודה, שהוסכמה בין צה"ל, מחלקת הייעור הממשלתית וקק"ל, הייתה האחרונה אחראית בלעדית על אזור הנגב, כאשר מחלקת הייעור הממשלתית מטפלת בצפון הארץ ובמרכזה.⁶⁷ במהלך השנים עשתה קק"ל מאמצים רבים כדי למנוע מגורמים נוספים, בעיקר ממחלקת הייעור הממשלתית, לפעול בשטחי הנגב. כך, למשל, כאשר התברר ליוסף ויץ, שמחלקת הייעור הממשלתית מפעילה משתלה בנגב, הוא הגיב בחריפות רבה ובמכתב זועם וחרף הוא האשים את עמיהוד גור, מנהל המחלקה, ב"פלישה בכוונה רעה".⁶⁸ קק"ל לא הסתפקה במאבק מול מחלקת הייעור הממשלתית, אלא פעלה למנוע דריסת רגל גם מגופים אזרחיים פרטיים. כך, כאשר בצה"ל תכננו לבצע פעולות ייעור ביטחוני באזור מחנה ואדי שורק, מיהר שרון ויץ לשלוח את חיים בלס לאזור על מנת למנוע מחברת "מטעי האומה" לזכות בעבודה.⁶⁹ הרצון של קק"ל לבלעדיות בתחום הייעור בכלל ובתחום הייעור הביטחוני בפרט נובע בעיקר מסיבות כלכליות. הדבר עולה במכתב שצוין לעיל, שאותו שלח יוסף ויץ לעמיהוד גור. במכתב זה הוא כתב: "פלישה לאזור שמוסד אחר, לאומי-ציבורי, המשמש את המדינה לא רק בפעולות ייעור, כי אם גם בהשגת אמצעים כספיים לפעולה זו מיהודי חוץ לארץ".⁷⁰

בקשה להשתמש בייעור הביטחוני לצורך גיוס תרומות בחו"ל
הצורך של קק"ל בגיוס תרומות בחו"ל עבור מפעל הייעור בארץ הביא להבנה, שניתן לנצל את הייעור הביטחוני לשם הגברת תחושת ההזדהות של יהודי התפוצות עם מפעל הייעור בארץ וכך להגביר את קצב התרומות לקק"ל. בקק"ל טענו, אם כן, שיש צורך למצוא, יחד עם צה"ל, דרך לבטא את שיתוף הפעולה בין צה"ל לקק"ל בעניין ההסברה של מפעל חורשות הביטחון. אחת הדרכים לבטא שיתוף פעולה זה היה סמל, שיימסר לתורמים, שבו ציור של חרב ועלה זית

שעמדה בפני צה"ל, הייתה לנסות ולהביא להכרזה על שטחים אלה כשמורות יער, כך שמחלקת הייעור הממשלתית תוכל לפתחם וליערם בהתאם לצורכי הביטחון.⁶² היו מקרים רבים, שבהם צה"ל תכנן לטעת חורשות ביטחון בשטחים שהיו מיועדים או מוקצים למטרות חקלאיות ביישובים השונים.⁶³ כאשר ניתן היה להזיז את החורשה על מנת שלא לפגוע בתכנון החקלאי, כפי שקרה, למשל, בחורשת "חלץ", הדבר אכן נעשה.⁶⁴ היו גם מקרים שבהם צה"ל נתקל בהתנגדות נחרצת של התושבים המקומיים לטעת חורשת ביטחון בשטחים חקלאיים שהוקצו להם, כפי שקרה, למשל, סביב חורשת הביטחון במגידו. לאחר שכל ניסיונותיו לשכנע את תושבי מגידו נכשלו ומכיוון ש"מבחינת ביטחון אין אפשרות לוותר על חורשה בסביבה זו", הוחלט בצה"ל לפעול על מנת להפקיע את השטח מידי היישוב, תוך הבטחה, שבמידת האפשר מדור תכנון המשק של הסוכנות היהודית יפצה את המשק עבור 100 הדונמים שנקחו מהם. למרות זאת ולמרות שהשטח הופקע כחוק, המשיכו חברי מגידו להתנגד לפעולות הייעור הביטחוני ואף חיבלו בכלי עבודה של קק"ל שפעלו בשטח.⁶⁵ לסיכום נקודה זו ניתן להביא דברים שכתב שרון ויץ, המפקח על יערות קק"ל, המתארים את הדרך ואת תהליך העבודה בנושא הסדרת הקרקעות לייעור הביטחוני: "עיקובים רציניים בביצוע העבודה נגרמים על ידי אי-העברת שטחים לרשות הקק"ל על ידי קציני הקשר של הצבא. בכמה מקומות בצפון ובדרום שנקבעו כחורשות ביטחון לא קיבלנו עד היום את השטחים, ובכמה מקומות המשקים מתנגדים בכוח לביצוע הנטיעה. במקרים כאלה, אין קק"ל רשאית לפנות למשטרה או להתדיין עם המשקים ויש להצטרף לשלטונות הצבא הסתפקו במסירה של שטחים ללא הפקעתם כחוק".⁶⁶

בלעדיות של קק"ל בתחום הייעור

עד אפריל 1960 פעלו בישראל שני גופים אזרחיים בולטים בתחום הייעור: קק"ל ומחלקת הייעור הממשלתית, כאשר מבין השניים קק"ל הייתה הגדולה והדומיננטית יותר (באפריל 1960

62 רב סרן אפרים בלוק, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל עמיהוד גור, מנהל מחלקת הייעור הממשלתית, "סיכום פגישה", 28 אפריל 1954, א"צ, 124-642/1954.

63 טוביה אשבל, אל משק 'מנרה', "חורשות ביטחון במלחה", 5 דצמבר 1958, א"צ, KKL9\437; טוביה אשבל אל מזכירות משק 'להבות הבשר', "שינויים בהחכרה תשי"ט", 23 נובמבר 1958, א"צ, מ, שם.

64 י. פרידברג, מדור תכנון המשק-נגב/הסוכנות היהודית, אל סגן אלוף חרסינה, "חורשת חלץ", 28 אוגוסט 1954, א"צ, 124-642/1954; רב סרן אפרים בלוק, בשם ראש מחלקת מבצעים, אל חיים בלס, "חורשות ביטחון", 1 ספטמבר 1954, א"צ, שם.

65 רב סרן אפרים בלוק, בשם ראש מחלקת מבצעים, "חורשת ביטחון במגידו", 17 פברואר 1955, א"צ, 133-756/1961; שרון ויץ, אל סגן אלוף חרסינה, "חורשת מגידו", 28 אוגוסט 1955, א"צ, שם. ראו גם, מ. גרינברג, קק"ל, אל נוח אלכסנדרובסקי, מחלקת המיפוי והמידות, KKL5\23971.

66 שרון ויץ, "תזכיר עבודות קק"ל בחורשות הביטחון", דצמבר 1954, א"צ, 131-8/1956. וכן: שרון ויץ, אל הלשכה הראשית, אגף הקרקעות, "חורשות ביטחון", 11 פברואר 1955, א"צ, M, KKL5\22325.

67 רב סרן קלמן רונן, עוזר למנהל מחלקת המשק, "סיכום פגישה של ראש האגף עם סא"ל חרסינה ושהתקיימה ב-21.3.58 בעניין ייעור ביטחוני, שטחי אימונים ועיבוד חקלאי", א"צ, 29-756/1961.

68 שרון ויץ, אל רב סרן צינוביץ, "חורשות ביטחון", 21 ינואר 1956, א"צ, 94-756/1961; יוסף ויץ, אל עמיהוד גור, ללא כותרת, 24 מאי 1957, א"צ, M, KKL5\23971.

69 שרון ויץ, אל חיים בלס, "נטיעות סביב מחנה ואדי שורק" 2 נובמבר 1958, א"צ, M, KKL5\25635.

70 יוסף ויץ, אל עמיהוד גור, ללא כותרת, 24 מאי 1957, א"צ, M, KKL5\23971.

כבישים, דרכים ובסיסים⁷⁷. כלומר, הייעור הביטחוני הפך למפעל שבו לשני הצדדים יש אינטרס להמשיך ולהשקיע בו.

סיכום

סיומה של מלחמת העצמאות בהסכם "שביתת נשק" ולא בהסכם שלום הותירה תחושה והבנה בקרב צמרת הצבא, שמדינות ערב לא ישלימו עם תוצאות המלחמה ויחתרו לקיום "סיבוב נוסף" בקרוב. על מנת להגן על המדינה, נאלץ צה"ל לחפש דרכים כיצד להתמודד עם גבולות ארוכים, החסרים מכשולים טבעיים, המאפשרים לאויב קווי פריצה נוחים לשטח המדינה. היות שכך, היערות נתפסו כמכשול טבעי, שאותו ניתן לפתח גם בצורה מלאכותית ושיכול, בזמן מלחמה, לספק מענה לצורכי ההגנה של המדינה.

מערכת היחסים שבין צה"ל לגופי הייעור במדינה (קק"ל ומחלקת הייעור הממשלתית) התאפיינה, בשנים הראשונות להקמת המדינה, בעימות ובתחרות הנובעים מחוסר יכולתו של צה"ל לכפות על גופים אלו "משמעת צבאית" והירתמות מוחלטת לצורכי הצבא. מציאות זו באה לידי ביטוי בשנים אלו במקרים רבים של חוסר התחשבות של גופי הייעור האזרחיים בצרכי ובדרישותיו של צה"ל והעדפה של "סדר יום אזרחי".

פירוקה של חוליית הצמחייה בשנת 1953 הביא למצב חדש, שבו מחד גיסא, צה"ל הפך תלוי לחלוטין בגופי הייעור האזרחיים בכל הקשור לפעולות הייעור הביטחוני. מאידך גיסא, גופים אזרחיים אלה היו מחויבים לקחת משימה זו על עצמם. בסופו של דבר, לאחר משא ומתן, הסכימה קק"ל, מרצונה ומתוך התחשבות בשיקולים ובאינטרסים שלה, לקחת על עצמה את הטיפול בייעור הביטחוני ואף הגיעה להסכם עם צה"ל בנושא, הסכם המדבר על שיתוף פעולה בין שני הגופים. שיתוף פעולה זה, כאמור, לא נבע מכפייה, ממיליטריזם או מדומיננטיות צבאית על הגופים האזרחיים, אלא משילוב של אינטרסים ביטחוניים וכלכליים ומהבנה של כל הגורמים, שעל ידי שיתוף פעולה זה כל גורם יקבל את מה שהוא רוצה. הצבא יקבל יערות ביטחון, שישמשו אותו הן בזמן מלחמה והן לצורך התמודדות עם סוגיות הביטחון השוטף, והגופים האזרחיים יקבלו נכסים (קרקעות שהועברו לרשותם), כסף (שהתקבל ממכירת תוצרת היער) ומעמד (בקרב תורמים בחו"ל).

כביטוי לקשר שבין היערות לביטחון. על מנת לנסות ולשכנע את צה"ל לתמוך במהלך, הסבירו גורמים בקק"ל, שבנטיעת חורשות אלו מושקעים סכומים ניכרים וקק"ל צריכה לכסותם בעזרת איסוף כספים בארץ ובחו"ל⁷¹.

בצה"ל הסתייגו מהמהלך משום שהייעור הביטחוני, כמו כל מפעל ביטחוני אחר בשנים אלו, נתפס כ"סודי ביותר" וכדבר שאסור לדבר עליו בפומבי, לא כל שכן בצורה מפורטת ובפני גורמים שמחוץ למדינה. לכן, קק"ל פנתה והציעה למטה הכללי לקבוע קצין צנזורה אשר ייפגש עם מחלקת התעמולה והייעור שלה, כדי לתכנן את תוכן הפרסומים ואת הסימאות שבהם ישתמשו כחומר תעמולה בקרב יהודי התפוצות. קק"ל התחייבה גם, כי הפרסום לא יהיה כללי וגורף, אלא יופנה לאנשים מסוימים בלבד, שמהם היא מקווה לגייס תרומות עבור חורשות הביטחון. כמו כן, הסברה זו לא התבצע על ידי חוברות כתובות, אלא תהיה הסברה אישית⁷².

למרות הלחץ שקק"ל הפעילה על צה"ל, סרב תחילה האחרון לאשר לקק"ל לפרסם ברבים את מעורבותו בנטיעת יערות הביטחון ולהשתמש בנושא זה לתעמולה. בהמשך, הרמטכ"ל התרצה והסכים להעביר את הסוגיה להכרעתו של שר הביטחון⁷³. גם כאשר אישור זה ניתן וקק"ל התחילה לפרסם ברבים את מעורבותה בנושא הייעור הביטחוני, המשיכו בצה"ל להקפיד ולדרוש לא לפרסם פרטים טכניים לגבי מיקומם ואופיים של אותם יערות⁷⁴. כך, למשל, הציע צבי רותם, נציג קק"ל בשטוקהולם, להתרכז בנושא הייעור הביטחוני כסיסמה המרכזית שלהם על מנת "להחדיר בלב יהודי שוודיה, כי תפקידם עתה לאפשר את נטיעת יער הביטחון הזה". בקק"ל קיבלו רעיון זה בברכה, אולם ביקשו מנציגם בשטוקהולם: "לדחות את פרסום הפרטים על מקום היער עד להודעה חדשה". בהמשך, בעקבות סירובו של צה"ל לאשר שימוש ביערות ביטחון באזור חבל לכיש, אושר לקק"ל להשתמש בצילומים ובנתונים מפעולות ייעור באזור גבר-עם⁷⁵.

לסיכום נקודה זו ניתן לומר, שמבחינה ביטחונית-כלכלית שיתוף פעולה זה היה כה רווחי לשני הצדדים, כך שלקראת סוף שנות ה-50 הגיעו בצה"ל למצב, שבו היקף הייעור הביטחוני היה בקנה מידה של 60 אחוזים גדול יותר מצרכי של צה"ל⁷⁶. בסך הכול ניטעו מאמצע שנות ה-50 ועד סוף שנות ה-60 כ-2,000 דונם לערך של חורשות ביטחון לאורך

E. Marton, to Mrs. Anna Franks, Jewish National Funds, South Africa, "Security Forest", 1 September 1955, Ibid.

75 צבי רותם, אל הלשכה הראשית, ללא כותרת, 23 ינואר 1956, אצ"מ, KKL5\22520; י.ב. בריל, אל צבי רותם, "יער ביטחון", 4 מרץ 1956, אצ"מ, שם; צבי רותם, אל הלשכה הראשית, ללא כותרת, 16 מרץ 1956, אצ"מ, שם.

76 רב סרן יעקב נעים, בשם ראש מחלקת מבצעים, "דוח מסכם בפעולות הייעור הביטחוני מ-1949-1957 ועד בכלל", 1 אפריל 1958, אצ"מ, 28-756/1961.

77 קליאוט, עמ' 214.

71 ש. לוי, מקק"ל, אל סגן אלוף חריסנה, ללא כותרת, 4 ינואר 1955, אצ"מ, KKL5\20759.

72 שרון ויק, "תזכיר על עבודות הקק"ל בחורשות הביטחון", 29 דצמבר 1954, אצ"מ, 71-644/1956; ש. לוי, אל רב סרן אפרים בלוך, ללא כותרת, 13 ינואר 1955, אצ"מ, KKL5\20759.

73 רב סרן אלי זעירא, רל"ש הרמטכ"ל, אל מנהל משרד הביטחון, "תזכיר על עבודות קק"ל בחורשות הביטחון", 25 ינואר 1955, אצ"מ, 95-626/1957; שרון ויק, אל ד"ר לוי, "דיון עם הצבא בקשר לחורשות הביטחון", 28 ינואר 1955, אצ"מ, KKL5\20759.

74 ש. לוי, אל יוסף ויק, "חורשות ביטחון", 1 מרץ 1955, אצ"מ, KKL5\2079.